

PASTERNAKOVY DOPISY OLZE FREJDENBERGOVÉ⁺

B. L. Pasternak (1890-1960) si dopisoval se svou sestřenicí O. M. Frejdenbergovou (1890-1955) přinejmenším 44 let; dochovala se korespondence od r. 1910 do 1954. Pasternak žil převážně v Moskvě, Frejdenbergová v Petrohradě (Leninhradě). Stýkali se a kamarádili od dětství; pravděpodobně naposled se viděli v Leningradě r. 1935. V jejich pozůstatosti se našlo víc dopisů Pasternakových než Olgy Michajlovny, která jako vědkyně a přísná strážkyně rodových tradic byla pořádnější než její bratranec, který sám o sobě napsal: "Já ani v tom, co se týká mne osobně, nemám nic, čemu se říká domácí pohodlí, knihovna, sbírka čehokoliv, archiv, svatyně. Neschovávám si ani korespondenci, ani koncepty, ne- nechávám nic schraňovat, moje místnost se uklidí snáz než hotelový pokoj. Žiju jako student." (335)

Ale přesto nevznikla knížka s mezerami. Vydavatel korespondence zaplnil mezery úryvky ze vzpomínek Frejdenbergové. Tak vznikl tematicky a chronologicky celistvý sled, který se čte jako epistolárně románové vyprávění o jímavém a tragickém přátelství dvou lidí spřízněných nejen rodinnými svazky a příbuzenskou láskou, ale i tím, že se tu stýkal velký básník s velkou (teprve posmrtně objevenou, uznanou a vydávanou) vědeckou osobností.

Frejdenbergová, profesorka klasické filologie, znalkyně antické mytologie a folklóru, badatelka o původu výpravného děje, lyriky, o "obrazu a pojmu", o zákonitostech uměleckých žánrů atd. (viz o ní Lotman 1973), měla vrozený i vypěstovaný smysl pro hlubinnou sémantiku básnického textu; v porozumění Pasternakově tvorbě vlastně básníkovi nahrazovala celou soudobou kritiku. A Pasternak, nejen geniální básník, ale také skvělý překladatel Shakespeara a Goetha, filozoficky vzdělaný muž, dovedl zase vždy vystihnout jádro a smysl jejich

⁺ Boris Pasternak, *Perepiska s Ol'goj Frejdenberg*. Pod red. i s koment. Elliotta Mossmana. H. B. Jāvanovich, New York and London 1981. Odkazy k tomuto prameni uvádím v závorkách za citátem číselným údajem strany textu.

vědeckých objevů. Bylo to přátelství lidí kongeniálních, o to plodnější, že se lišili nejen profesí, ale i povahami: ona byla hrdá, neústupná, pyšně si vědomá vlastní ceny i při úplném zneuznání, on přehnaně skromný, měkký, odevzdáný do vůle plynoucího života, upřímně překvapený vlastní světovou slávou...

Mocnou příčinou jejich celoživotního spříznění byla ovšem také doba. Osobnosti jejich formátu byly už v dvacátých, ale zejména v třicátých a pozdějších letech odsouzeny k samotě, k existenci bez potřebného kontextu sourodého profesionálního prostředí. Vzájemná korespondence jim do jisté míry nahrazovala chybějící kolegiální ovzduší. Přátelství a příbuzenské city pomáhaly snášet drtivý tlak doby, která zpřetrhala a rozvrátila snad všechny nadosobní svazky.

Z knihy jejich dopisů by se daly vytěžit poznatky o celé škále problémů: o vědeckém a literárním životě od revoluce až do padesátých let, o vědecké metodě Frejdenbergové, o genezi jednotlivých Pasternakových děl (zejména románu Dpktor Živago), o trvalých základech a proměnách Pasternakova uměleckého kréda. Z často obšírných výroků bychom mohli sestavit celé vademecum jeho víry, filozofie, etiky, estetiky i poetiky. Četba dopisů přímo vybízí ke studiu jich obou jako osobností (o Pasternakovi z tohoto hlediska viz Malcev 1988).

Cíl tohoto příspěvku je však skromnější: pokusit se vystihnout osobitý epistolárně komunikační postoj Pasternakových dopisů a tak přispět k poznání poetiky jeho epistolární prózy.

-

Hned na prvních stránkách svazku se odehrává charakteristická příhoda. Roku 1910 požádala Olga při prázdninové petrohradské vycházce za město Borise, aby jí vyprávěl "pohádečku" (8); on ale mlčel. Teprve po návratu do Moskvy jí napsal (23.7.1910), že nebyl s to splnit její přání, protože se v tu chvíli cítil spolu s ní naprosto pohroužený do okamžiku a do souvztažností míst, kudy procházeli; vyprávěním, o které ho žádala, by byl vystoupil z této lyrické odevzdanosti jí, Olze, i prostoru, který je obklopoval a právě v nich "nastá-

val" (srv. 10-11).

Dvacetiletýx Pasternak zde na samém prahu básnické dráhy vyslovil rozpor, který ho bude jítřit během celé jeho tvorby. Je to v podstatě rozpor mezi jazykovým sdělením jako znakovou strukturou a skutečností, která je předmětem sdělení. Pasternak jako subjekt textu zahrnuje sám sebe do reality, o níž básnicky vypovídá; dilematické se mu pak jeví, že aktem promluvy, sdělením o...ě básník přestává být v..., vyčleňuje se ze života a tím se mu odcizuje.

Je to starý problém "umění a skutečnosti", ve vývoji umění a v jednotlivých směrech řešený různě, pocítovaný s různou naléhavostí. Zvláště palčivě jej prožívali romantici a Pasternak se intenzitou vlastního prožitku tohoto dilematu určitě nejvíc blíží právě jim. Zároveň však se od nich svým řešením otázky zásadně liší; není náhoda, že tolikrát výslovně odmítl romantický životní postoj.

Romantici se dané dilema snažili řešit tím, že vytvářeli iluzi zvláštní fiktivní biografie básníka jako širšího mimo-literárního kontextu jeho tvorby. Například Puškin naznačoval v dopisech přátelům v souvislosti s Bachčisarajskou fontánou, že milostný příběh poémy je ohlasem jakési skutečné autobiografické události, třebaže básně takový podklad neměla. Od přátel se pak ta mystifikace šířila mezi tehdejší čtenářskou obec. Tak básník konstruoval typicky romantickou "představu, že život básníka, jeho osobnost a osud splývají s tvorbou a pro obecenstvo tvoří jakýsi jednotný celek" (srv. Lotman 1981: 73-74, 53).

Pasternak cítil tuto problematiku velmi podobně, ale s jednou zásadní výhradou. Ta mířila právě proti mystifikaci básnickovy biografie jako osudu vyčleněného z ostatního světa a kontrastujícího s ním. Ne vyčlenění, vyzvednutí básnického já, nýbrž jeho včlenění, zařazení, podřízení světu je jeho programem. Pasternak by je snad nejraději "zrušil", kdyby to šlo. To ho odsuzuje k zvláštní hře na schovávanou před sebou samým, ke hře, v níž je ovšem ustavičně právě on středem světa, i když sám sebe v této roli popírá.

Tento svár, známý z Pasternakovy lyriky (srv. o tom Sinjavskij 1965, 15n.), se vine celou korespondencí s Olgou Michaj-

lovnou. 28.7.1910 jí píše: "/.../ víš, já nesnesu být nesrozumitelný, ne proto, že by mi bylo líto posluchače nebo přítele, ne, má to egoistickou příčinu, bojím se, aby mě nepodezírali, že chci být originální, nepodobný ostatním atd."

(26-27) A básník ustavičně sám sebe snižuje až do přímo flagelantských výroků. Například když ho sestřenice roku 1924 pokárala, že jí shání protekci a že si troufl pomyslet na doporučující dopis od jejího učitele N. J. Marra (86), kaje se Pasternak: "Jsem darebák, žvanil, chlubil, mizera - Tys toho všeho pravý opak, to všechno беру bez reptání /.../" (89-90). Jindy si přímo stěžuje, že je přeceněn (viz 100-101). Roku 1928 po vlastní delší odmlce v psaní: "Olinko milá, určitě jsem ztratil Tebe i tetičku a už se to nedá napravit, máte plné právo navždy se mě zříct a zapomenout na mě, tím spíš, že nemám pro sebe žádnou omluvu." (113) R. 1949 uprostřed kampaně proti tzv. kosmopolitismu, když myslí na svou slávu v cizině a zneuznání doma, místo vzdoru, který bychom čekali, propuká v nové pokání: "Za copak tedy koneckonců stojím, když překážka krve /že je žid, M.D./ a původu zůstala nepřekonána (to jediné, co bylo třeba překonat) a může mít nějakou váhu, třebaš jen v náznaku, a jaká já jsem to opravdu neskromná nula, končím-li neveřejnou popularitou u žižovských intelektuálů, těch nejzstrašenějších a nejnešťastnějších? Ó je-li tomu tak, pak raději není třeba nic, a jaký jen mohu být a co se o mně vůbec bavít, když se ode mne tak snadno a úplně odvrací nebe?" (280-281)

A když mu to Olga vymlouvá, staví mu před oči jeho skutečnou velikost a povzbuzuje ho, je to pro něj - jen další důvod k flagelantským větám: "Ale vždyť já jsem spíš naopak příliš sebejistý a to, že jsem si troufl Tebe, Tebe, takovou čistou, nadanou, mou chytrou hlavičku postrčit na tuhle těžkou cestu povzbudivých námitek, jen abych uslyšel ještě něco takového příjemného a objektivního, co bych sám nepředvídal, to už je opravdu ta nejubožejší nízkost, pro kterou ani není jména." (286)

Roku 1954 se kaje za chvatnou odpověď na Olžin dopis s rozbořem leningradské premiéry Hamleta (kterého přeložil) výrazy: "Musím pro Tebe být víc než prase, jsem podlec a darebák (jen znamená-li to víc než slovo prase)..." (316) Mohli

bychom připojit desítky podobných výroků. Za všechny nechť tu stojí lapáďární věta z 30.11.1948, z dopisu, kde si Pasternak odpovídá na základní otázku: "Co si myslím o životě?" K jeho krédu tu neodmyslitelně patří výrok: "A na všech jsem se provinil." (275)

2.11.1924 vysvětluje, proč dlouho nepsal: "Psát přece znamená psát o sobě." (76) A opravdu, všechny ty výlevy skromnosti, sebekritiky až sebeponižování - stavějí do středu dopisů právě jejich pisatele! Velice příznačně demonstruje tento paradox psaní z 16.11.1928. Pasternak tam podrobně vypisuje několik událostí z rodinného okolí (smrt a pohřeb tchyně, historku polopomatené staré chůvy, zážitky a pocity své ženy), z tohoto vyprávění přechází ke kritickému sebezpozorování (".../ co vám to píšu, co si to dovoluju!", "já se svým 'skoro farizejstvím', jak říkají všichni moji milí /.../" atd.) - a v závěru dopisu nečekaně prohlašuje: "Drahá tetinko, tak vidíte, co se to u nás děje, a to jsem Vám toho nepověděl ani půlku, protože jsem se ani slovem nezmínil o sobě." (Srv. 117-118; podtrhl M.D.) Není divu, že mu Olga jednou vytkla: "To, že si někdy libuješ ve flagelantství - ne, to ještě není to pravé slovo, ne - to, že sám sebe tak rád ponižuješ - tomu říkám domýšlivá skromnost." (47)

V literatuře o Pasternakovi se mluvívá o jeho egoismu. J. Malcev (1988: 98 n.) prokázal básníkovu nezištnost, altruistickou obětavost, ba i občanskou odvahu v řadě případů, kdy jeho přátelé byli ohroženi nebo se stali obětmi stalinistických represálií atd. Pro naše téma je však důležitá ještě jedna stránka jeho životního postoje, totiž jeho vliv na osobitou poetiku jeho epistolární prózy.

Text, jehož subjekt je sice převážně středem vlastní pozornosti, ale přitom neustále uvádí v pochybnost svou kompetenci a tím i autoritu vůči adresátovi, ztrácí svou "definitivu", odstup vůči vyprávěnému, pocituje se jako prozatímní nebo nehotový, teprve vznikající z chaosu reality. To jej "ozvláštňuje" ve všech složkách.

Ozvláštňují jej nejen sebezpodceňující deklarace pisatele, celá ta jeho "ideologie domýšlivé skromnosti", ale i řada

osobitých komunikačních postupů. Pasternak jich ovšem užíval spontánně, neřídil se žádnými předepsanými pravidly rétoriky, jako tomu bývalo v antice nebo ještě v osvícenství (o tom viz Miller 1967: 5-6; Jelistratova 1973: 316-319); avšak četnost použitých prostředků a jejich shodný smysl, který vynikne, když se jednotlivé dopisy seřadí v posloupnost, nám dovolují mluvit právě o určité epistolární poetice.

Jistěže se tato poetika neuplatnila ve všech číslech korespondence stejně - však tu máme co dělat s texty velmi různými, od obsáhlých reflexivních, výpravných nebo kombinovaných psaní až po stručná věcná sdělení na korespondenčních lístečcích, případně telegramech. Každý dopis jistě nemůžeme vnímat jako soběstačný umělecký text v tom smyslu, v jakém vnímáme jednotlivou báseň. Ale v seřazení do cyklu se společným adresátem vyniknou shodné rysy dopisů tak, že se jejich sled může připodobnit sbírce básní nebo povídek.

Jaká je tedy Pasternakova epistolární poetika?

Především si konstruuje osobitou situaci promluvy. Dopis je druh sdělení, určeného (zpravidla) nepřítomnému adresátovi. Pasternak píše dopisy tak, jako by chtěl toto roztržení zrušit, vtáhnout adresáta do okolností, atmosféry, ve které mu píše. A tak do jeho dopisů vstupuje všednodenní prostředí - místnost, byt, počasí, denní doba, příhody a duševní stavy lidí kolem něho a ovšem vždy také vlastní duševní rozpoložení včetně spádu času, do něhož se psaní dopisu vždy tak obtížně vklíní. Korespondence oplývá básníkovými omluvami, že píše ve spěchu, že psaní odbývá, a omluvy se na místě rozrůstají do vyprávění o celém jeho životě, ve kterém převažují starosti o elementární hmotné zajištění rodiny, shánění záloh, smluv na překlady, zápolení s nemocí atd. nad časem pro "čistou" původní tvorbu. Nejzásadnější básníkovy myšlenky o světě, umění, stavu společnosti a literárním životě se vynořují z tohoto toku všedních dnů.

Jistěže Pasternak nesl všechny ty každodenní překážky těžce, stejně jako ho deptala dobová atmosféra. Avšak když už tu ta každodennost byla, netoužil z ní utéci, ale sdělení o ní proměňoval v složku svého básnického vidění světa.

Ba každodenní obstarávání prožíval jako duchovně plodnější než nečinnost v tvůrčí krizi. Velice příznačně píše 20.11.1924 (tenkrát dostal dočasné zaměstnání bibliografa): "Pokud jde o mne, bývám doma tak málo a vzácně a o nedělích jsem celý nesvůj, když nedávám žádné představení. Líbí se mi můj rychlý, mechanizovaný, strojový den, zmotaný ze zaměstnání, ze záležitostí a úkolů s ním spjatých i ze spousty starostí s ním nesusvisících, den týkající se domova, styků s lidmi, splnění všelijakých přání a úkolů aj. Jako nějakou hru prožívám ten shon a s chutí, jako kdybych figuroval v nějakém vymyšleném románu, hraju dospělého, věčně uspěchaného, lakonického, zapomnětlivého a pádícího od úřadu k úřadu, z tramvaje na tramvaj. /.../ Myslím, že v budoucnosti se mi dokonce snad podaří i pracovat. Dej Bůh, abych se v tom nemýlil. A zatím, to musím říct, trávím den v ustavičném požitku, neboť, opakuji, naplněnost dne hustou sítí jednoduchých a pádných maličkostí mě okouzluje. Ten pitomý horečnatý shon se přece jen víc podobá někdejší horečnatosti ducha, která ze mne udělala básníka, než ta dobrovolná nečinnost, které jsem propadl v posledních dvou třech letech, když jsem zjistil, že individualismus znamená kacířství a idealismus že je zakázán." (80-81)

Jen v pohroužení do Pasternakova Živobyetí dostává adresát jeho dopisů další informace. Ale to básníkovi nestačí. Vždy znovu se v proudu psaní zastavuje nad tím, co a jak právě píše, provádí jakousi permanentní autoreflexi vlastní epistolární výpovědi, ovšemže většinou kritickou: "Přečetl jsem dopis a položil ho do krbu, jako tam položím i tenhle, jestli toho hned nenechám. Protože je to všechno tak málo a tak těžce se mi píše." (29; 28.10.1910) "Odpusť, že Ti píšu jen srdečně, a ne navíc obsažně. Odpusť mi mou nedbalost." (62; 29.12.1921) "Jestli to na Tebe z těch pouhých několika slov dýchlo zdravím, stálostí a zdarem, tak prostě neumím psát. Nic takového. Nic není, nic nebylo." (63; 25.7.1924) "Jaký pitomý dopis! A přece nepřestávám psát." (99; 21.10.1926) "Píšu vám ještě prokřehlý, neohrátý a můj vzrušený tón se dá vysvětlit tím, že /.../" (125; 8.2.1929) "Ano, to není k věci, zapovídal jsem se, cože jsem to chtěl vlastně říci?" (189; 11.2.1941) "I teď Ti píšu s vyplazeným jazykem." (195;

17.6.1941) "Z písma a slohu se domyslíš, že píšu v hrůzném spěchu." (224; 5.11.1943)

Rozpor mezi myšlenkovým záměrem a jeho epistolárním vyjádřením působí Pasternakovi přímo tvůrčí muka. 7.7.1910: "Nedokážu psát. Z pera mi plynou celé spousty vysvětlivek: ne a ne skončit. Všechno je tak neohrabané! Už tři dopisy šly jeden za druhým k čertu!" (5) Olga Frejdenbergová to hned na začátku jejich korespondence vystihla slovy: "Osud našich dopisů je vůbec zajímavý: psát je, to ano, jenže je neodesíláme. A je to pochopitelné: tak bychom si chtěli povídat, ale pravý rozhovor přece není žádný pahýl!" (7; 12.7.1910) A roku 1947: "Jestliže Ti nepíšu, tedy jen proto (ale toto 'jen' je velice obsažné!), že epistolární žánr zastaral. Už nestačí držet krok se životem a neodpovídá myšlenkovému rozpoložení, o emocích nemluvic. Ty a já, to není jako strýček /Pasternakovův otec, M.D./ a maminka. Ti si mohli dopisovat pravidelně, a ještě s celými výlevy." (260)

Pasternaka přímo strašila ta hrozba "pahýlů". Několikrát dokonce "odvolává" předchozí dopis jako falešný a snaží se jej nahradit novým; to se mu stávalo nejen v mládí, ale i v zralém věku. 26.7.1910: "Jsem rád /.../, ano, jsem tak rád, že ještě nepřišla Tvoje odpověď: možná že se mi podaří ji předejít." (16) A i na konci tohoto "opravného" dopisu znovu: "Existuje bod, ve kterém můžeš tento dnešní dopis považovat za neexistující, dokonce nenapsaný, pamatuj na to." (18) Stejně se opravuje r. 1946: "Lituji, že jsem Ti stačil odeslat nový dopis, zřejmě neveselý. Nevěř mu." (249) A 1954, v dopisu, kterým shrnuje svůj osud za stalinismu a přímo prorocky odhaduje, kdy nastane jeho čas:

"/.../ Už třetí dopis Ti píšu, abych Ti pověděl, jak dvojnásobný, jak kolem dokola rozptýlený a tajemný je můj život, jakým štěstím se zalykám ty poslední měsíce a jak jsem zoufalý, že tento niterný stav nic neznamena navenek, - třetí dopis Ti o tom píšu a dosud jsem Ti nic nedokázal vysvětlit.

Netrap se kvůli mně, prosím Tě, nemysli si, že se mi děje bezpráví, že nejsem doceněn. Je to podivuhodné, jak jsem přestál ta strašná léta! Co já jsem si to jen dovoloval!!

Můj osud se utvářel právě tak, jak jsem jej utvářel já. Mnoho věcí jsem předvídal, ale hlavně jsem mnoho z nich nedokázal přijmout, - mnoho věcí jsem předvídal, ale zásobu trpělivosti jsem si neudělal na tak dlouhou dobu, jak bylo zapotřebí. A jak jsem Ti už psal, můj pravý čas je ještě v dálavách." (305)

I nejzásadnější myšlenka je zarámována do nejistoty o přesnosti a náležitosti sdělení!

A Pasternak ruší "hotovost" dopisu dalšími způsoby. Někdy jej začíná bez oslovení, mediis in rebus. Oslovení totiž zřetelně vyznačuje začátek textu. Pasternak je vynechá a první slova pak znějí jako replika v proudu dialogu, který se neodhrává na dálku a "na dlouhé lokte", nýbrž děje se v jediném společném časoprostoru obou účastníků, ve společném "zde" a "teď". Bývají to takovéhle začátky: "A to má být dcera vynálezce? A takového?" (33; 3.8.1910) "Ano? Nu, co naplat, oznámím to Toničce." (35; 14.8.1910) "Panebože! Včera v noci jsem v kavárně vyprávěl o tom podzimu jednomu člověku: dnes ne a ne se dostat do svého rytmu, - a najednou Frankfurt..." (44; 27.6.1912) "Tohle je Leněčka, moje útěcha. /.../" (189; 20.3.1941 - na rubu fotografie; viz podobný text z r. 1911, s. 40)

Posledně citovaný případ má ještě jednu stránku, která se také vyskytuje velmi hojně: Pasternak upozorňuje na materiální existenci dopisu, na to, že dopis je nejen sdělení, ale také hmotná věc sui generis. V doušce na peněžní poukázce: "Protože tenhle útržek kartonu sám bez mé doušky stojí 55 r., zbývá mi dodat docela málo. /.../" (4; 8.6.1910) Jindy: "Ano! Ovšemže to není dopisní papír. Zaplať Pánbůh. Vždyť já taky nejsem slepý a vidím to. Ale taky to není ten papír, jak bys ho možná chtěla pokřtít. Bůh chraň! Jeho posláním je když ne literatura, tedy taky ne hudba. Je to jednoduše balicí papír k stému výročí Magnického. Věc je v tom, že štůsek papíru s Merkurem /.../ hlídá v tuto chvíli rodičovské chrápání." (6; 7.7.1910) "P.S. Ten papír je dárek od jedné Američanky; nesáhl jsem po něm, dokud mi nedošel obyčejný dopisní papír; a ten není nikde k dostání." (132; 11.6.1930)

Jindy Pasternak vysvětluje rozmazané písmo tím, že mu při psaní (na terase při petrolejové lampě) "překáží hloupé

můry v chlupatých kalhotách, co bezbožně krouží kolem lampy, rovnou se mi vrhají do kalamáře nebo usedají na pero a na násadku." A o kus dál: "(Vidíš tu mazanici? To všechno ty můry. Zvlášť zuřivě se vrhly na příjmení Aptěkar.) Tvůj lístek jsem si vykládal jinak..." atd. (135; 21.8.1930) A mezi tyto dva "materializující" výroky je vloženo typicky pasternakovské líčení noci - "situace promluvy" - s autoanalýzou: "Svěží noc po dusném dni, někde daleko stranou se toulá bouřka, petrolejová lampa na velké terase (co v tom černém vzduchu připadá opravdu bezbřehá), a hlavně ty mušky a motýlci, - co všechno by nám to jen mělo připomenout! Ale ať už to způsobila revoluce nebo věk, - minulost působí slabě; subjektivní labyrint neodmítá prosté a přímé pocity a mně je líto pouze jich, ne sebe, jako to bývalo dřív. Škoda jen, že rozpálené sklo neochlazuje jejich zápal, ale ne proto, že to už všechno jednou bylo v srpnové noci u Velké Fontány a moře bylo vpředu, trochu vpravo, tam, kde teď, za řekou v záplavě blýskavíc je les. - Ale to se podobá 'líčení přírody', navíc toho nejbanálnějšího ražení, a s tím jsem nepočítal." (135) Materiální podoba dopisu, časoprostorová situace, v níž byl napsán, duchovní ustrojení básníka - všechno jako by se tu prolnulo.

"Nedokážu se přemoci. Abych Ti mohl napsat, musel bych udělat jakýsi nepřírozený a obtížný pohyb. A v tom by bylo něco předpojatého - mne by to bolelo; Ty bys to brala jako lež. Nebylo by to psaní pro Tebe, ale něco jako výrobek." (41; 20.9.1911) A Pasternak se do té míry dívá na epistolární text jako na něco hmotně existujícího, že když se jednou mine jeho psaní s Olžiným, představuje si to přímo jako fyzické setkání dvou poutníků: "Můj lístek zřejmě vyrazil současně s Tvým dopisem a v Bologém se setkaly." (107; 19.2.1928)

Dopis může být nejen věc, ale i čin, akce: "/.../ tenhle lístek je maskovaný úprk za Tebou /.../" (2; 1.3.1910) Místo konvenční závěrečné epistolární formule (ve zřejmé reakci na nějaké to "objímám a líbám" v dopise z Leningu): "Nechci se s Tebou a s tetičkou líbat po tom novoročním objetí, které jsem si představil až k zmrzačení živě: nalaďilo naměkko

můj rukopis a rozklepalo mi ruku." (62; 29.12.1921) Dopis může mít magický účinek; Pasternak píše 18.7.1942 z Čistopolu do obleženého Leningradu: "/.../ připadalo mi opovážlivé zkus-
šet napsat na vaši obyčejnou adresu, měl jsem pověřčivý strach,
že váš byt bude najednou prázdný z pouhé odvahy připustit,
že v něm může někdo postaru být, aby otevřel listonošovi." (211)

V kontextu této epistolární poetiky pak působí jako jeden z jejích "postupů" i to, že se v rámci jednotlivých Pasternakových dopisů k jeho textu připojují doušky, vzkazy ap. jeho příbuzných. V této domácky rodinné atmosféře epistolárního styku působí shodně střídání adresátů - básník sice píše Olze (nebo její matce), ale uvnitř textu bez zřetelného komunikačního předělu mluví k její matce (resp. k Olze). Tak vzniká dojem, že dopis musí být předčítán nahlas v domácnosti adresáta nebo čten druhou osobou přes jeho rameno.

To už se dotýkáme "poetiky adresáta". V mnoha Pasternakových dopisech se setkáme s variantami této jeho prosby z roku 1921: "Olinko, prosím Tě o to, sedni a napiš mi hned! Ale nepiš odpověď na dopis: tj. neber ho na vědomí, že Tě rozzlobil nebo potěšil. Nesmí to oklestit Tvůj dopis, ani co by se za nehet vešlo, kdyby se stal třeba jen jeho úvodním námětem, náběhem, záminkou nebo ťačkou." (62) A jindy básník píše sestřenici "bez naděje uslyšet něco v odpověď: taková nečekaná věc by mě dokonce uvedla do rozpaků a zahanbila, to bych nechtěl" (114; 22.10.1928). V únoru 1941 jí prosí, bude-li číst jeho překlad Hamleta: "/.../ udělej to, aniž si to budeš komplikovat pomyšlením, vždy nepříjemným, že mi pak o něm budeš muset napsat!" (238) Obdobnou prosbu vyslovuje v květnu téhož roku (193), r. 1946 při zaslance fotografií, článků a knížek píše: "/.../ až to dostaneš, nepomýšlej na odpověď v dlouhém psaní, jen mi dej na lístku vědět o svém zdraví, a jak se ti vede!" (245) Atd. atp.

Je zvláštní číst takové výroky proti epistolárnímu dialogu od muže, který jinak sestřenici znovu a znovu prosí, aby o sobě podala zprávu, a stará se dokonce, má-li co jíst, netrpí-li zimou atd. Jistě ty opakované prosby, aby "neodpovídala", souvisí s onou jeho zvláštní "domýšlivou skromostí",

o které už tu byla řeč. Ale na toto chování se můžeme podívat ještě z jednoho hlediska. Pro Pasternaka zřejmě čekat na odpověď na vlastní dopis znamenalo zase vystoupit z onoho pohroužení do prožívané chvíle, které bylo mateřským živlem jeho básnické existence.

Mnohem častěji než očekávání odpovědi zaznívá z jeho dopisů něco docela jiného, totiž výzva: "Přijed!" Opakuje ji v nesčetných obměnách po všechna 44 léta této láskyplné korespondence. V závěrech dopisů zní málem jako refrén a vrací se i ve chvílích, kdy už sám snad ani nevěří, že by Olga opravdu někdy přijela. Ale všechna ta svá psaní píše v představě její možné přítomnosti, tedy situace, kdy už by nebylo zapotřebí dopisů. I tyto projevy příbuzenské lásky a účinnosti jsou tedy zároveň určitým komunikačním gestem, zaměřeným na setření hranic mezi epistolární komunikační situací a "životem".

Už antické rétoriky nazývaly dopis "polovinou dialogu", tj. "dialogem bez partnera" (v. Miller 1967: 6). Dialogičnost je dána orientací na adresáta, "polovičnost" absencí repliky. A právě tato komunikační situace snad nejvíc vyhovovala Pasternakovu základnímu postoji, nejen epistolárnímu, ale i básnickému. Olga Michajlovna vzpomíná na prázdninové procházky z roku 1910: "Mluvil obvykle celé hodiny a já šla vedle něho mlčky." (8) (Srv. též Malcev 1988: 104-105.) O to právě jde: mít intimního posluchače, aby jeho přítomnost byla pohotovou možností repliky, takže se promluva nemůže vytrhnout z živé situace a osamostatnit v monolog, ale přece jen aby posluchač nevyslovil skutečnou repliku, protože tím by byla porušena dominance nositele "poloviny dialogu", jeho role jediného proměnlivého ohniska světa.

Boris s Olgou kdysi v mládí nazvali své dopisy "závěti" (25, 30). Závěť je vlastně také dopis, tedy také "polovina dialogu", jenže už navždy a najisto bez repliky. Ale závěť je vždy zároveň o vyústění života, o celém životě. Pasternak s Frejdenbergovou si dopisovali tak, že od mládí až do smrti jde v jejich dopisech pokaždé znovu o smysl celého života, o poslání být básníkem a vědcem a přitom dítětem svého rodu.

Snad právě tento vždy přítomný nejvyšší zřetel způsobil, že se různé všednodenní, běžné jazykové, co do původu vůbec ne literární atributy písemného styku v posloupnosti Pasternakových dopisů proměnily v celou epistolární poetiku, sestru poetiky jeho poezie i krásné prózy.

L i t e r a t u r a

JELISTRATOVA, A.

- 1973 Epistoljarnaja próza romantikov.-In: Jevropejskij romantizm, Moskva, s. 309-351.

LOTMAN, JU.

- 1973 O. M. Frejdenberg kak issledovatel' kul'tury. - In: Trudy po znakovym sistemam VI, Tartu, s. 482-489.
1981 Aleksandr Sergejevič Puškin. Biografija pisatelja. Leningrad.

MAL'CEV, JU.

- 1988 Ličnost' Borisa Pasternaka. - In: Grani, g. XLII, 1988, No 147, s. 92-142.

MILLER, T. A.

- 1967 Antičnyje teorii epistoljarnogo stilja. - In: M. Je. Grabar'-Passek (red.): Antičnaja epistolografija, Moskva, s. 5-25.

SINJAVSKIJ, A. D.

- 1965 Poezija Pasternaka. - In: Boris Pasternak, Stichotvorenija i poem, Moskva-Leningrad, s. 9-62.